

KALTĖ KAIP CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS PAGRINDAS

Algis Norkūnas

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas
Gynėjų g. 6, 2725 Vilnius
Telefonas 61 68 47
Elektroninis paštas A.Norkunas@tic.lt

Pateikta 2002 m. kovo 28 d.

Parengta spausdinti 2002 m. birželio 5 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros vedėjas dr. Virgilijus Valančius ir šio universiteto Valstybinio valdymo fakulteto Teisinės informatikos katedros docentas dr. Vladislovas Poškevičius

S a n t r a u k a

Lietuvos teisėje įtvirtinamas sąžiningumas kaip vienas iš pamatinių teisės principų. Kaltė šiame straipsnyje nagrinėjama kaip nesąžiningumas, parodomas jos santykis su neteisėtais veiksmais. Naujajame Civiliniame kodekse galima sutapatinti neteisėtus veiksmus su kalte. Autorius pateikia argumentų, kad kaltė pripažintina savarankišku atsakomybės pagrindu. Aptariami asmens nekaltumo prezumpcijos klausimai taikant civilinę atsakomybę.

Straipsnyje analizuojama kaltės sąvoka civilinėje teisėje, jos nepagrįstas traktavimas kaip asmens psichinio santykio su jo atliekamais veiksmais. Aptariami notaro veiksmai, bankų veikla kaltės aspektu, pateikiama šiuolaikinė Lietuvos teismų praktika analizuojamu klausimu.

Lietuvos civilinėje teisėje įtvirtinta civilinė atsakomybė esant kaltei, tai yra bendroji taisyklė ir jos laikomasi naujajame Civiliniame kodekse. Teisinė atsakomybė gali būti taikoma tik už kaltą veiką – tai vienas iš pagrindinių teisinės atsakomybės taikymo principų, dar vadinamas nekaltumo prezumpcija. Civilinio kodekso vienas iš bruožų, kalbant apie civilinę atsakomybę reglamentuojančias nuostatas, yra tai, kad išplėtotą atsakomybę be kaltės. Papildomai numatyta statinio savininko (valdytojo) atsakomybė, gyvūnų savininko (valdytojo) atsakomybė, dėl netinkamos kokybės produktų ar paslaugų padarytos žalos atlyginimas be kaltės. Valstybės ir savivaldybės atsakomybė tam tikrais atvejais yra be kaltės.

Civiliniame kodekse [1] pateiktas įstatyminis kaltės nustatymo principas. Vien tai vertintina kaip nemažas laimėjimas. Kaltė apibrėžiama pasakant, kada asmuo yra kaltas. Jeigu asmuo nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus, kiek atitinkamomis sąlygomis, buvo būtina, atsižvelgiant į prievolės esmę ir kitas aplinkybes, tai jis laikomas kaltu (6.248 str. 3 d.). Akivaizdu, kad yra nagrinėjamas asmens elgesys. Koks yra asmens elgesio tyrinėjimo orientyras kaltės aspektu?

Romėnų teisėje buvo sakoma, kad nėra kaltės tada, kai padaryta viskas, ko reikalaujama [2, p. 232]. Lietuvos Civiliniame kodekse yra įtvirtintos nuostatos, kad kiekvienas asmuo turi elgtis taip, kad nepadarytų kitam žalos (6.263 str.), kad kiekvienas asmuo privalo tinkamai ir laiku vykdyti savo sutartines prievoles (6.256 str.). Žalos padarymo, sutarties nevykdymo ar jos netinkamo vykdymo faktas sukuria prielaidas svarstymui, jog asmuo kaltas. Tai reikštų, jog jis padarė ne viską, kad neatsirastų žala, ar kad būtų tinkamai įvykdyta sutartis. Pagal tai, kaip suformuluoti reikalavimai nedaryti žalos ir laikytis sutarčių, darytina išvada, jog žalos nedarymas ir sutarčių laikymasis yra įstatymuose aiškiai įtvirtinta teisinė pareiga. Padarius tokią išvadą galima sakyti, kad toks įtvirtinimas įstatyme reiškia atitinkamos teisinės pareigos nustatymą. Teisinės pareigos nevykdymas reiškia neteisėtus asmens veiksmus.

Ankstesnis kaltės traktavimas kaip psichinio požiūrio [3, p. 443] buvo ir nepagrįstas, ir neteisingas, priešingas civilinės atsakomybės esmei ir paskirčiai. Akcentuojant kaltę tik kaip objektyvų atsakomybės pagrindą, kyla pavojus sutapatinti kaltę su neteisėtais veiksmais. Dėl to kyla klausimas, ar egzistuoja kaltė, kaip savarankiškas pagrindas civilinei atsakomybei taikyti? Požiūris į kaltę negali būti mechaniškas, remtis vien svarstymu, ar pažeisti įstatymo reikalavimai. Atsakydami į klausimą, ar laikytasi įstatymo reikalavimų, kai šiuo metu teisės normos siekia detalios asmenų veiklos reglamentacijos, sužinome, ar yra veikos neteisėtumas objektyviaja prasme. Tai atsakymas į klausimą, ar pakako viso to, ką darė skolininkas. Logiška, jog vien iškilusios neigiamos pasekmės sako, kad nepakako. Ar yra priešingumas įstatymui subjektyviaja prasme, galime atsakyti po to, kai ištyrinėsime skolininko poziciją – ko dar protinga buvo reikalauti iš skolininko konkrečiu atveju, ką jis dar galėjo padaryti? Vadinasi, požiūriai į asmens veiksmus ar elgesį yra du – ką skolininkas privalėjo daryti ir ką skolininkas galėjo daryti.

Vertybinis asmens elgesio matas bendriausia prasme yra sąžiningumas. Objektyviuoju požiūriu sąžiningumas – tai protingumo ir teisingumo principus atitinkantis elgesys [4, p. 77]. Ar šiuo požiūriu asmuo buvo sąžiningas, galima sužinoti analizuojant, ar jis turėjo ką nors žinoti, ar privalėjo daryti arba nedaryti. Kitaip tariant, ar jis turėjo teisinę pareigą atitinkamai elgtis. Objektyvusis nesąžiningumas yra neteisėti veiksmai ir civilinės atsakomybės prasme jie yra vienas iš atsakomybės pagrindų. Vadinasi, pagrįsta yra vien neteisėtus veiksmus nustatyti kaip atsakomybės pagrindą, nepaneigiant bendrųjų civilinės teisės principų.

Subjektyviuoju požiūriu nesąžiningumu laikomas asmens elgesio įvertinimas konkrečioje situacijoje iš jo pozicijų – ar pakako to, ką jis darė, atsižvelgiant į tai, ką jis galėjo daryti, protingai tikintis pagal jam nustatytus reikalavimus. Tai subjektyvus, arba faktinis, sąžiningumas [4, p. 77]. Šiuo požiūriu įvertinamas sąžiningumas yra kaltė, kaip vienas iš civilinės atsakomybės pagrindų. Teisėje galioja tokia pagrindinė nuostata: jei asmuo galėjo ką nors numatyti, vadinasi, jis privalėjo tai numatyti. Tai padaryti tampa jam pareiga. Kaip minėta, pagrindinė nuostata atlyginant žalą yra tai, kad turi būti numatyta visa, kas reikalinga, turi būti padaryta visa, kas galima, kad tik neatsirastų žala. Ar subjektyviai asmuo yra sąžiningas, tai reiškia, nekaltas, mes atsakysime, jei įsitikinsime, kad jis padarė visa, ką tomis aplinkybėmis buvo galima padaryti. Buvo galima padaryti visa tai, ką gali apimti jo žinojimas konkrečioje situacijoje, kaip reikia elgtis. Žinojimas apima tai, ką turi žinoti kiekvienas rūpestingas ir atidus asmuo. Prievolės nevykdymas dėl to, kad nežinoma ją egzistuojant, negali būti pripažintas kaltu veiksmu. Nežinojimas to, kas toje situacijoje nebuvo įmanoma žinoti pakankamai apdairiam ir normaliai rūpestingam asmeniui, negali būti vertinama kaip asmens kaltė.

Vertinant asmens elgesį sąžiningumo aspektu, manytina, kad neteisėti veiksmai pasireiškia kaip objektyvusis nesąžiningumas, o kaltė – kaip subjektyvusis nesąžiningumas. Šiuo požiūriu galima atsakyti į klausimus dėl nekaltumo prezumpcijos ir skolininko kaltės preziumavimo civilinėje atsakomybėje. Ar nėra prieštaravimo, kad skolininko kaltė preziumuojama, t. y. laikoma esant nustatyta? Kai neteisėti veiksmai laikomi objektyviuoju nesąžiningumu, o kaltė – subjektyviuoju nesąžiningumu, šis prieštaravimas paaiškinamas tokiu būdu.

Asmens neteisėti veiksmai – žalos padarymas, sutarties netinkamas vykdymas ar vykdymas ne laiku, yra neleidžiami įstatymo, tačiau jie nėra preziumuojami, nelaikomi iš anksto nustatytais. Tai visiškai suprantama, kadangi galioja bet kurio asmens sąžiningumo prezumpcija, kitaip sakant, nekaltumo prezumpcija. Asmens veiksmai yra laikomi teisėtais, kol neįrodyta kitaip. Neteisėtus veiksmus turi įrodyti kreditorius. Kreditoriui žalos atlyginimo atveju yra paskirta pareiga įrodyti žalą, jos dydį, atsiradimo būdą. Tai įrodinėdamas, kreditorius turi pateikti faktinius duomenis apie žalą, konkrečiam asmeniui priskirtinus neteisėtus veiksmus ir teisiškai reikšmingą priežastinį ryšį tarp jo neteisėtų veiksmų ir žalos. Kreditorius neprivalo įrodyti kaltės – ko asmuo galėjo imtis, bet nesiėmė. Kai kreditorius įrodo jo neteisėtus veiksmus (ką skolininkas turėjo ar ko neturėjo daryti – nedaryti žalos, laiku ir tinkamai vykdyti sutartį), tai sąžiningumas, egzistavęs kaip objektyvi kategorija, tampa paneigta. Įstatymas, pasakydamas, kad kaltė preziumuojama, logiškai tik pratęsia mintį. Jei objektyvus nesąžiningumas įrodytas, tai turi būti laikoma, jog asmens sąžiningumas paneigtas. Toks

asmuo vadinamas skolininku ir daroma prielaida, kad jis ir subjektyviai nesąžiningas – kaltas. Tačiau tai tik logiška teisinė prielaida, o ne galutinė nuostata. Kaltė, kaip vienas iš atsakomybės pagrindų, turi būti nustatyta. Siekiant atsakomybę taikyti pagrįstai ir teisingai, kaltė yra svarbi. Prezumpcijos gali būti nuneigtos. Tai reiškia galimybę skolininkui aiškinti, jog jo elgesys konkrečioje situacijoje, nors ir neužtikrino žalos nepadarymo, bet buvo toks kryptingas, kad siekė išvengti žalos, buvo toks intensyvus (jeigu tai veikimas), kiek tai normaliai reikalaujama ar priimtina toje situacijoje, arba buvo tiek pasyvus (neveikimas), kiek nuo skolininko ir jo kontroliuojamų asmenų protingai vertinant priklausė, o žala atsiradusi dar nuo kitų aplinkybių. Pastarųjų aplinkybių įtaka buvusi didesnė. Tai įrodžius, būtų paneigta skolininkui preziumuota kaltė. Tai reikštų pripažinimą, jog jis toje situacijoje faktiškai buvo sąžiningas ir negali būti laikomas atsakingu.

Kaltę suvokiant kaip nesąžiningumą, galima padaryti dar kelias su kaltės prezumpcija susijusias išvadas. Kaip yra su kaltės nustatymu ir nekaltumo prezumpcija mišrios kaltės, kreditoriaus kaltės atvejais? Civilinio kodekso 6.248 straipsnyje sakoma, kad skolininko kaltė preziumuojama, o kitose normose, kur kalbama apie kreditoriaus kaltę ar nukentėjusiojo kaltę, tai nenurodoma. Teismų praktika, kalbėdama apie mišrią atsakomybę, aiškiai suformulavo nuostatą, kad nukentėjusio dėl žalos padarymo asmens kaltę turi įrodyti atsakingas už žalą asmuo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. birželio 16 d. nutarimo Nr. 27/20 punktas) [5, p. 238]. Manau, kad tai yra logiška, teisinga ir pagrįsta išvada pirmiausia todėl, kad bet kurio asmens sąžiningumas preziumuojamas, vadinasi, kreditoriaus (nukentėjusiojo) irgi. Jis laikomas vykdžiusiu visus nurodymus, kol neįrodyta priešingai. Skolininkas gali įrodinėti, kad kreditoriaus elgesys buvo netinkamas. Kai bus įrodyti kreditoriaus (nukentėjusiojo) neteisėti veiksmai (jo padarytas sutarties nesilaikymas arba elgesio nerūpestingumas, sukėlęs žalą), tai ir jo kaltė bus preziumuojama. Vadinasi, jo sąžiningumas ir nekaltumo prezumpcija bus paneigti ir jam teks įrodinėti esant aplinkybes, dėl kurių jis turi būti atleistas nuo civilinės atsakomybės arba kad ji netaikytina.

Pažymėtina, kad kaltės kriterijai įstatyme yra gana neapibrėžti, leidžia ją traktuoti vien kaip objektyvų asmens elgesio vertinimą. Teismų praktikoje taikant sutartinę ar deliktinę atsakomybę įsigalėjęs būtent toks kaltės supratimas [6, p. 241–242]. Išvadą darome iš to, kaip teismų sprendimuose motyvuojama kaltė. Paprastai nurodoma, kad asmuo kaltas, nes nevykdė įstatymo reikalavimo, nepadarė taip, kaip nurodo elgtis nutarimas, instrukcija, taisyklės ar kitas teisinis aktas arba sutartis. Tai reiškia, kad teismas konstatuoja konkrečios teisės normos pažeidimą ir priteisia žalą. Neabejotina, kad konstatavus pažeidimą, yra pagrindo kalbėti apie kaltę. Kalba būtų apie tai, kada pažeidimas konstatuotinas esant ir pagal kokius kriterijus? Ar svarbu tik objektyviai egzistuojantis neatitikimas įstatymo, ar reikia atsižvelgti ir į kitas aplinkybes? Jeigu reikia, tai į kokias?

Pagrįstai atsisakant kaltės supratimo kaip psichinio požiūrio į atliekamus veiksmus, grįžtant prie objektyvistinio elgesio vertinimo [7, p. 245–247], kartu reikia pabrėžti, kad teismų praktikoje dar kyla problemų priteisiant žalą tais atvejais, kai asmeniui nebuvo taikoma administracinė ar baudžiamoji atsakomybė nesant nusikaltimo ar nusižengimo sudėties. Kaltės samprata taikant administracinę, baudžiamąją ar kitą asmeniui (individui) nubausti, pataisyti ir perauklėti nukreiptą atsakomybę, yra kitokia, nei taikant civilinę atsakomybę. Tik civilinėje byloje dėl civilinės atsakomybės taikymo gali būti sprendžiama, ar yra asmens kaltė, kuri laikoma atsakomybės pagrindu civilinės teisės prasme. Jeigu asmeniui netaikyta administracinė atsakomybė už eismo įvykį, nurodant, kad nėra jo kaltės dėl Kelių eismo taisyklių pažeidimo, tai nereiškia, kad nėra jo kaltės dėl žalos padarymo įvykus tam eismo įvykiui. Jeigu teismo nuosprendyje yra konstatuojama, kad nėra asmens kaltės dėl nusikalstamų veiksmų, kuriuos jis atliko, tai nereiškia, kad nėra ir jo kaltės civilinės atsakomybės prasme. Turi būti vadovujamasi nuostata, kad taikant administracinę ar baudžiamąją atsakomybę buvo vadovujamasi tose teisės šakose priimta kaltės samprata, bet ne svarstoma dėl asmens veiksmų civilinių teisinių pasekmių. Šioms pasekmėms teisiškai įvertinti ir asmens atsakomybei nustatyti taikytina kaltė kitu aspektu. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. birželio 16 d. nutarimo Nr. 27/11 punkte yra pasakyta, kad asmens kaltė dėl padarytos žalos yra nustatinėjama civilinėse bylose dėl žalos atlyginimo neatsižvel-

giant į tai, ar buvo atliktas eismo įvykio tyrimas įstatymo nustatyta tvarka, ar eismo įvykio dalyviams buvo taikyta drausminė ar administracinė atsakomybė [5, p. 236].

Pastaruoju metu praktikoje buvo daug diskusijų dėl didesnio pavojaus šaltinio valdytojo atsakomybės, kai žalą padaro didesnio pavojaus šaltiniai vienas kitam. Nagrinėjant klausimą kaltės aspektu, reikia svarstyti, koks atsargumo kriterijus gali būti taikomas šiuo atveju? Pavyzdžiui, dėl netikėto ir negalimo iš anksto numatyti techninio gedimo automobilis išvažiuoja į priešingos krypties eismo juostą ir susiduria su priešais važiuojančia transporto priemone. Vienas vairuotojas (pagal dabartinį reguliavimą beveik visada reikš, kad ir didesnio pavojaus šaltinio valdytojas) – važiuojęs savo eismo juosta – nei objektyviai, nei subjektyviai nebus pažeidęs Kelių eismo taisyklių reikalavimų. Neteisėta veika šio didesnio pavojaus šaltinio veikoje yra žalos padarymas. Tuo tarpu kitas vairuotojas (valdytojas) subjektyviai nekaltas, kaip neturėjęs techninių galimybių suvaldyti automobilį, tačiau objektyviai egzistuos Kelių eismo taisyklių nesilaikymas – išvažiavimas į kitą eismo juostą ir kliūtis sudarymas. Tai objektyviai neteisėtas elgesys. Ar šiuo atveju pakaks tokio objektyvaus fakto ir įvertinimo nustatant didesnio pavojaus šaltinio civilinę atsakomybę? Nukentėjusiojo požiūriu, kad jis jokių Kelių eismo taisyklių reikalavimų nepažeidęs, kad dėl galimų techninių gedimų skolininkas visada rizikuoja padaryti kitiems žalą, atsakymas galėtų būti teigiamas. Galimi ir kitos šalies argumentai, kurie pasirodytų ne be pagrindo ir logikos. Šiuo atveju iškils klausimas dėl apdairaus ir rūpestingo elgesio standarto taikant Civilinio kodekso 6.270 straipsnio 5 dalies nuostatas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. birželio 16 d. nutarimo Nr. 27 10 punkte yra pasakyta, kad didesnio pavojaus šaltinio valdytojo kaltė nustatoma pagal tai, ar transporto priemonę vairavęs asmuo pažeidė Kelių eismo taisykles [5, p. 236]. Ar pagrįstas toks kaltės supratimas, taikant civilinę atsakomybę. Reikia apsispręsti, kokia prasme turi būti svarstoma dėl pažeidimo: ar dėl vairuotojo kaip fizinio asmens padaryto Kelių eismo taisyklių pažeidimo, nustatinėjamo administracine tvarka, ar dėl vairuotojo, kaip žalą padariusio asmens, elgesio objektyvaus neatitikimo teisės normų nustatytam elgesio standartui. Pirmuoju atveju gali būti nustatyta, jog vairuotojas neturėjo techninių galimybių išvengti susidūrimo ir dėl to sąmoningai nurodytų reikalavimų nepažeidė. Tuo tarpu objektyviai išliks faktas, kad transporto priemonė nebuvo valdoma taip, kaip reikalauja taisyklės. Jeigu pažiūrėti į vairuotojo elgesį, kaip nesugebėjimą užtikrinti transporto priemonės vairavimo pagal Kelių eismo taisyklių nurodymus, tai atitiktų objektyvią kaltės sampratą ir išplėstų galimybę taikyti atsakomybę ir šiuo atveju.

Kaltės žemiausia riba pasireiškia kaip minimalaus atsargumo nebuvimas ar nepakankamumas. Atsargumas reiškia pasisaugojimą, galimų pavojų numatymą [8, p. 55]. Jeigu skolininko atsakomybė su kalte, jam turi būti priekaištauojama dėl neapdairumo ar nerūpestingumo, pasireiškiančio nepakankamu pasisaugojimo laipsniu ar visų galimų pavojų išankstiniu nenumatymu. Kai didesnio pavojaus šaltinio valdytojo ar kito asmens atsakomybė yra be kaltės, minėti aspektai nėra svarbūs ir netyrinėtini, kadangi net jų nustatymo atveju atsakomybė nebus pašalinta. Aptariamuoju atveju svarbu nustatyti, ar valdytojas veikė kaltai, todėl jo priemonės, nukreiptos elgtis saugiai ir apdairiai, nustatinėtinos. Manome, kad gali būti svarstoma, ar valdytojo atsakomybės nepašalina neteisėti trečiųjų asmenų veiksmai (automobilių gamintojo, remontininko neteisėti veiksmai ar kt.) ar kitos aplinkybės, kurias įstatymas nurodo kaip civilinės atsakomybės netaikymo pagrindą.

Dėl konkrečių reikalavimų elgtis atsargiai, rūpestingai ar atidžiai konkrečiose situacijose kyla daugiau problemų. Naujojo kodekso normos detalai nereglamentuoja, bet pateikia principinę nuostatą dėl profesinės atsakomybės taisyklių. Civilinio kodekso 6.256 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad šaliai privalu vykdyti sutartį pagal profesinei veiklai keliamus reikalavimus, jeigu sutarties vykdydas tai šaliai tuo pačiu metu yra ir profesinė veikla. Nuostata susijusi su sutarčių vykdymu, tačiau joje yra nurodytas profesinės veiklos įvertinimo principas.

Kaip turi pasireikšti kaltė profesinio nusižengimo atveju? Kokio laipsnio rūpestingumas ir atidumas turi būti parodomas atitinkamos profesijos atstovo?

Mokslas aiškina, kad profesinę veiklą atliekančio asmens pareigingumas, atidumas ir rūpestingumas turi būti toks, kokio reikalaujama iš normalią kvalifikaciją turinčio protingai ir apdairiai veikiančio tos srities specialisto [6, p. 277–278]. Dabartiniu metu teismų praktika,

pavyzdžiui, dėl notarų atsakomybės suformulavo nuostatas, kad profesinė atsakomybė yra griežtesnė atsakomybė, todėl notaras atsako už bet kokio laipsnio neatsargumą, pasireiškiantį neapsižiūrėjimu ar klaida [9]. Tai pabrėžta ir teismų nutartyse, numatančiose bankų atsakomybę už lėšų neišsaugojimą [10]. Pagal tai, kokios bylos buvo išspręstos, matyti, kad kol kas iš notarų yra priteista žala tada, kai jie nenustatė sandorius sudarančių asmenų tapatumo. Klaidos nustatant asmens tapatybę buvo padarytos vizualiai netinkamai įvertinant pase esančias nuotraukas ir parašus. Tai dar suprantama situacija, įsitikinti atitiktimi buvo būtina. Jei asmuo nepanašus į tą, kuris pavaizduotas nuotraukoje, jeigu parašas atrodo nepanašus, rūpestingas ir atidus notaras turi imtis kitų papildomų priemonių abejonėms išsklaidyti. To nedarydamas, jis rizikuoja, vadinasi, turi prisiimti galimų neigiamų pasekmių našta. Notarinių veiksmų atlikimo detalių taisyklių nėra, pagaliau neverta tikėtis, kad viskas bus jose parašyta ir tada, kai jos bus. Notariato įstatymo 2 straipsnis notarą įpareigoja užtikrinti, kad civiliniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių ir dokumentų. Jo pasirengimas turi būti pakankamas, o kasdienis darbas – kruopštus ir kvalifikuotas.

Situacija bus kitokia, kai sandoris sudaromas tikro atstovo su kvalifikuotai padirbtu įgaliojimu, arba kai sandorį sudaro asmuo, kuris neabejotinai pavaizduotas paso nuotraukoje ir jame pats yra pasirašęs, kadangi pasas suklastotas. Ar profesinę veiklą vykdančias kvalifikuotas, rūpestingas ir atidžiai dirbantis notaras bus kaltas, jeigu patvirtins tokio asmens sandorį? Sandorio neteisėtumas gali būti neužtikrintas, tuomet žala kitai sandorio šaliai gali būti padaryta. Tai reiškia, kad neteisėti veiksmai jau nustatyti. Ar galime priekaištauti notarui, kad jis buvo nepakankamai atidus ir nepakankamai rūpestingas vien dėl to, kad neužtikrino sandorio teisėtumo, dokumentų tikrumo. Jeigu mes norime jam dėl to priekaištauti, tai reikia pasakyti, kokio elgesio mes iš jo tikėjome. Sakydami, kad mes iš jo tikėjome sandorio, atitinkančio įstatymus, patvirtinimo, kad jis privalėjo užtikrinti, kad dokumentai bus tikri, kalbėsime tik apie tai, ką jis privalėjo daryti. Tai yra objektyvusis įvertinimas. Ar galime iš notaro pagrįstai tikėtis ir protingai reikalauti, kad jis atliktų pateikiamų dokumentų ekspertizę (jeigu paso ar įgaliojimo suklastojimas vizualiai nepastebimas, o kitų įtarimų nėra iš kur kilti)? Koks elgesio rūpestingumo ir atidumo laipsnis reikalaujamas, spręstas teismas, vadovaudamasis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijais. Teismų praktika, kaip jau minėta, yra suformulavusi nuostatą, kad profesinės atsakomybės atveju pagrindas civilinei atsakomybei yra net paties mažiausio laipsnio kaltė, t. y. menkiausias neatsargumas. Mano išdėstytu atveju reikėtų pagrįsti, kuo pasireiškia pati lengviausia kaltės forma, pakankama profesinei atsakomybei, atrodanti lyg menkiausias neatidumas ar klaida.

Sis žalos padarymo atvejis yra įdomus dar ir tuo, kad žalos atsiradimui turi įtakos kelių asmenų veiksmai. Visi asmenys – šalis ir notaras – čia veikia savarankiškai, o santykiai dėl žalos padarymo atsiranda iš vieno asmens nusikalstamų veiksmų ir kito asmens – notaro – profesinės pareigos netinkamo vykdymo. Teismai formuoja praktiką, kad tokiu atveju yra solidarioji atsakomybė, todėl aktualu į kaltę pažvelgti ir šiuo aspektu. Pirmiausia dėl to, kad žala yra padaryta dėl vieno iš asmenų nusikaltimo. Ar tai pašalina kito – solidaraus atsakovo – atsakomybę? Ypač svarbią reikšmę turės kiekvieno iš jų veiksmų įvertinimas kaltės požiūriu, kaltų veiksmų reikšmė pasekmėms, t. y. žalos priežastingumui. Civilinio kodekso 6.279 straipsnio 4 dalis numato, kad solidarus atsakovas gali ginčyti savo atsakomybę, įrodinėdamas, kad žala iš tikrųjų atsirado tik dėl vieno iš bendrininkų veiksmų. Nuostata taikytina tais atvejais, kai žala *galėjo* atsirasti dėl kelių asmenų neteisėtų veiksmų ir šie asmenys yra atsakingi už žalos atlyginimą, bet iš tikrųjų žala yra *vieno* asmens veiksmų rezultatas.

Iki sandorio patvirtinimo (žalos padarymo fakto) atidūs ir rūpestingi turi būti ir sandorio šalis, ir notaras. Jeigu tai sandoris dėl nekilnojamojo turto, sandorį sudarantis savininkas turi būti apdairus ir pasirūpinti savo saugumu. Jis turi galimybių įsitikinti sandorio šalies tikrumu daugiau nei notaras, kuris, galbūt, šalis ar jiems atstovaujančius asmenis matys tik vieną kartą. Kita vertus, notaro, vykdančio profesinę pareigą, pasirengimas ir atidumas turi būti didesnis negu bet kurio kito asmens, todėl ir jo pasisaugojimo laipsnis, galimų neigiamų pasekmių numatymas turi būti didesnio laipsnio. Vadinasi, galima manyti, kad notarui turi kilti abejonių dėl dokumentų tikrumo ar sandorį ketinančių sudaryti asmenų veiksmų tais atvejais, kai eiliniam asmeniui abejonių neatsirastų.

Reikalavimas notarui buvo reiškiamas dėl to, kad patvirtintas įstatymų neatitinkantis sandoris dėl asmens tapatybės nenustatymo. Galimi ir kiti atvejai, pavyzdžiui, kai žala padaryta nuginčijamojo sandorio atveju, o sandorio yda bus šalies valios ydingumas. Ar bus pagrindo kalbėti, kad notaras privalėjo atlikti asmens sveikatos tyrimą ar dar kitoku būdu įsitikinti dėl jo sugebėjimo suprasti savo veiksmus, arba išsiaiškinti, kad nėra apgaulės, smurto įtakos sandoriui sudaryti?

Su kaltės nustatymu, taip pat ir profesinės atsakomybės atvejais, glaudžiai susijusios skolininko civilinę atsakomybę šalinančios aplinkybės. Civilinės atsakomybės netaikymo pagrindai naujajame kodekse yra išplėsti. Įgyvendinant naujojo Civilinio kodekso nuostatas didelę reikšmę turės, kaip bus išaiškintas sąžiningumo kaip principo turinys, atleidimo nuo civilinės atsakomybės ar jos netaikymo sąlygos, atsižvelgiant į civilinės atsakomybės paskirtį ir specifiką. Asmuo, kuris siekia paneigti savo kaltę dėl atsiradusios žalos, turi pateikti savo nekaltumo įrodymus, t. y. duomenis, jog dėl žalos yra atsakingas kitas asmuo, ar kad įstatymas pateisina žalos padarymą, ar kad žala padaryta dėl paprasto ar kvalifikuoto atsitiktinumo.

Išvados

1. Civiliniame kodekse pateikiami kaltės ir neteisėtų veiksmų apibrėžimai leidžia kaltę sutapatinti su neteisėtais veiksmais. Tuo tarpu jie traktuotini kaip asmens nesąžiningumo skirtingi aspektai.

2. Neteisėti veiksmai, kaip objektyvusis nesąžiningumas, – tai asmens elgesio neatitikimas teisės aktų reikalavimų. Civilinės atsakomybės be kaltės pagrindą sudaro neteisėti veiksmai – teisei objektyviai prieštaraujanti veika.

3. Kaltė, kaip civilinės atsakomybės sąvoka, suprantama kaip subjektyvusis (faktinis) nesąžiningumas – asmens nesugebėjimas konkrečioje situacijoje būti reikiamai rūpestingam, apdairiam ir atidžiam.

4. Taikant turtinę atsakomybę asmens kaltė nesiejama su subjekto individualiomis savybėmis, sugebėjimais, patirtimi.

5. Nekaltumo prezumpcija, kaip teisinės atsakomybės principas, civilinėje atsakomybėje reiškia asmens sąžiningumo prezumpciją. Kai įrodomi asmens neteisėti veiksmai (objektyvusis nesąžiningumas), asmuo tampa skolininku (objektyviai nesąžiningu asmeniu). Jo kaltė (subjektyvusis nesąžiningumas) preziumuojama. Tuomet vertinama, kad konkrečiu atveju jis buvo nepakankamai rūpestingas, apdairus ir atidus, t. y. kaltas.

6. Civilinė atsakomybė atsakingam už žalą asmeniui dėl jo kaltės taikoma, jei jis neįrodo civilinės atsakomybės netaikymo ar atleidimo nuo jos pagrindų. Jis turi įrodyti, kad žala atsirado dėl kitų asmenų ar nukentėjusiojo veikimo, dėl paprasto ar kvalifikuoto atsitiktinumo arba atsakingo asmens veiksmai pripažįstami atitinkančiais teisės aktus ir už juos nenumatyta civilinė atsakomybė.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Žinios. 2000. Nr. 74–2262.
2. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. – Vilnius: Justitia, 1999.
3. Civilinė teisė: vadovėlis. – Kaunas: Vijusta, 1997.
4. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. – Vilnius: Justitia, 2001.
5. Teismų praktika. Nr. 13.
6. Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995.
7. Abramavičius A., Mikelėnas V. Įmonių vadovų teisinė atsakomybė. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 1998.
8. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Vyr. Red. Keinys S. Lietuvių kalbos institutas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

9. **Lietuvos** Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-398 L. *Kazlauskienė v. Vilniaus m. 12-jo notarų biuro notarė ir kt.*, www.litlex.lt/lat/, 7 bylų kategorija, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-578 L. *Kazlauskienė v. Vilniaus m. 12-jo notarų biuro notarė ir kt.*, ten pat, 39.2.1 bylų kategorija.
10. **Lietuvos** Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1345 *UAB „Vileka“ v. AB bankas „Snoras“*, ten pat, 43 bylų kategorija, 2001 m. birželio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-645 *A. Tokhadze v. AB bankas „Snoras“*, ten pat, 58 bylų kategorija.

Fault as the Basis of Civil Responsibility

Algis Norkūnas

The Supreme Court of Lithuania

SUMMARY

Good faith is established in the Lithuanian law as one of the fundamental principles of law. In the present article fault is analysed as a bad faith and its relationship with unlawful actions is shown. In the new Civil Code unlawful actions may be identified with fault. The author presents arguments that fault should be treated as an independent basis for liability. Issues of the presumption of innocence of a person in applying civil liability are examined.

The author discusses the concept of fault in the Civil law and the groundless treatment of fault as a mental relationship between a person and the actions performed by him. The article also presents analysis of notarial actions, activity of banks in the aspect of fault, and the relevant judicial practice of the Lithuanian courts of today.